

M. HEIDEGGER – SLOBODA

Môže človek vykonávať svoju vôľu slobodne? Do akej miery je jeho voľba jeho vlastnou? A aká je vôbec základná charakteristika ľudskej slobody? Z rôznych interpretačných hľadísk je to rôzne... Existuje ale interpretácia, ktorá tvrdí, že je možné pôvodné porozumenie v danej veci, no cestou k nemu je návrat k pôvodnému filozofickému mysleniu, ktoré sa otvára pôvodnej sile zmyslu a neostáva oslepené mienkami doby. Podľa M. Heideggera je takéto pôvodné myslenie skutočne konajúce, pravdivé a slobodné, no zároveň je človeku ako také, so svojimi obsahmi a tendenciami dané.

Človek je limitovaný tvor. Jeho limitovanosť mu neprestajne vymeriava jeho „životné územie“. Človek žije a do rôznej miery spoluvytvára priestor svojich možností a môže ho naplniť tak či onak. Človek je pre M. Heideggera možnosťou byť, so svojím základným životným priestorom, v ktorej sa táto možnosť uskutočňuje. Pred túto základnú charakteristiku človeka sa nijaká jej praktická ani teoretická realizácia nedostane. Danosť slobody – neodmietnuteľnej možnosti realizovať sa – môže byť realizovaná v pôvodnom, autentickom vzťahu k svojim základným možnostiam ako vlastným a neodňateľným alebo neosobne, bez povšimnutia ovládaná kýmsi, či čímisi iným. Človek je teda uvoľnený, či skôr vrhnutý do slobody, do svojho sveta možností a daností, ale nemusí sa k nim hlásiť alebo si ich ani uvedomovať. Človek takto vždy existuje vo voľbe vlastných alebo nevlastných možností.

Heideggerovým zámerom v *Bytí a čase* (1) bolo vypracovať ontológiu zbavenú nánosov nepochopení a dezinterpretácií a interpretovať zmysel bytia na fenomenologicky-skúsenostne vykázaťelnom základe. V BaČ je miestom „odkiaľ a kam“ sa má klásť otázka po bytí a jeho charakteristike, aj vo vzťahu k človeku a jeho slobode, človek sám. Človek ako existujúce súcno, súcno existujúce 'tu' a 'teraz' je pre Heideggera jedinou pravou pôdou pre porozumenie zmyslu bytia ako takého: „Pouze tehdy, je-li filosoficko-výzkumné tázání samo existenciálně uchopeno jako bytostná možnost toho kterého existujícího pobytu, je možno odemknout existencialitu existence a dostatečně fundovaným způsobem přikročit i k ontologické problematice vůbec“(2). Existenciálna analýza ako prvá a základná etapa Heideggerovej fundamentálnej ontológie najprv tematizuje a potom spriehľadní pýtajúceho sa na zmysel bytia a povahu ľudskej slobody v jeho jednotlivých základných bytostných charakteristikách a potom aj v ich celku, aby otázka po zmysle bytia mohla byť položená a rozvíjaná na správnom mieste a zo správne nastavenej pozície.(3)

Otázka vôbec, ako špecifický akt, poukazuje automaticky na vzťah pýtajúceho sa k vlastnému bytiu. Odkrýva sa v nej základný „k-sebevzťah“, ktorým je samotná otázka umožňovaná. To týmto „k-sebevzťahom“ je charakterizovaná existencia človeka v jej podstate: človeku ide v jeho bytí o toto bytie samo(4); Heidegger „k-sebevzťah“ nazýva starosťou.(5)

Ako pýtajúci sa si musí človek vo vlastnom bytí už akosi dopredu rozumieť. Toto predporozumenie zakladajúce a umožňujúce výslovné porozumenie sebe i svetu vo všetkých možných podobách je tou najdôležitejšou vlastnosťou starosti, „k-sebevzťahu“, pokiaľ ide o nájdenie odpovede v otázke po zmysle bytia a povahe slobody človeka. V predporozumení, predbiehajúcim každé poznanie existuje človek už v istých možnostiach a je bytím k ďalším, ešte nezvoleným, ale už akosi známym. Človek sa vždy už v istých možnostiach seba samého nachádza a z nich si nejako rozumie. Heidegger v tejto fáze existenciálneho pýtania sa na pobyt poznamenáva: „Pobyt jakožto rozumění rozvrhuje své bytí jako možnosti. Tím, že tyto možnosti jako odemčené zpětně působí na pobyt, je toto rozumějící bytí k možnoštem samo oním 'moci být'“(6). Takto štruktúrovaná fakticita ľudskej existencie odkazuje (opäť) ku konečnosti jej možností a podmienenosti jej volieb. A táto špecificky ľudská limitovanosť, do ktorej je človek podľa M. Heideggera vrhnutý, je udržiavaná na pobyte starosťou o vlastnú existenciu – „k-sebevzťahom“: človeku je dané predporozumenie aj čo sa týka otázok o slobode, na ktoré musí hľadať odpovede podľa svojich vlastných možností alebo zabúdaní na ne. Heideggerova existenciálna analýza ľudského bytia teda predstavuje základné existenciálne štruktúry, v ktorých sa bytie človeka vždy už nachádza, odohráva a rozvíja. Fenomén rozumenia ako existenciálna charakteristika je v nej vykladaný ako starosťou odomykajúce „môcť byť“ všetkých ostatných životných možností.(7)

Charakteristika „môcť byť“ vypovedá o základnom určení bytia človeka. Rozumenie odomyká životný svet existencie najprv a väčšinou podľa toho ako sa ľudským možnostiam vo všeobecnosti a práve priemerne (verejne) rozumie alebo podľa toho, ako sa tieto možnosti môžu realizovať tak s ohľadom na vlastné ako aj spoločné motivácie a ich limity. Pre pojem slobody u M. Heideggera – v oboch jeho vrstvách, ktoré už v náznakoch rozlišujem a na záver ozrejším aj v ich bytostnej spojitosti – je podstatné, že človeka v jeho existencii možno chápať ako možnosť slobodného vzťahu k svojmu najvlastnejšiemu „môcť byť“, ktorého limitom človek rozumie zo seba samého prv než sám seba ako subjekt odlišný od iných subjektov alebo vecí.

Pôvodná, teda daná možnosť slobody je možnosťou vrhnutou (fakticita), a toto ľudské „môcť byť“, ktorým sme, je bytím vydaným sebe samému „napospas“, vrhnutým bytím do vlastných alebo nevlastných možností. Od slobody, v zmysle slobody vybrať si z týchto možných možností môžeme u M. Heideggera odlíšiť základnú charakteristiku bytia ľudského súcna – vrhnutosť, pochopenú ako uvoľnenosť do existencie, do slobody, do vzťahu k vlastnému „môcť byť“, ktorý nemožno nerealizovať (prípady samovraždy priamo aj nepriamo poukazuje k slobode, resp. k jej nezvládnutiu v podmienkach ľudskej existencie.) Slobodným v tomto zmysle preto musí byť každý človek – nemôže nebyť slobodný, ak má bytie. Takáto sloboda je teda akýmsi našim nevyhnutným údelom (nie však vo fatalistickom ani v sartrovskom zmysle), podobne ako ním je bytie-tu čiže vrhnutosť, fakticita, o ktorej Heidegger hovorí okrem iného nasledovne: „*Facticita není faktičnost jako factum brutum výskytového jsoucna, nýbrž do existence pojatý, i když zprvu potlačovaný, bytostný charakter pobytu*“ (8).

Existencia je uskutočňovanie onoho základného „môcť byť“ v jeho bytostných limitoch. Jedným z limitov je pre M. Heideggera aj existenciálne neodmysliteľná a vplyvná charakteristika neurčitého „ono sa“ (9). Realizácia základnej slobody človekom je podľa neho najprv a aj väčšinou podmieňovaná a riadená nie práve z vlastného porozumenia najvlastnejšiemu „môcť byť“. Od spôsobu existencie, v ktorej človek svoje možnosti nevidí a nevolí ako svoje najvlastnejšie, ale ich automaticky preberá z verejného a neosobného výkladu seba aj sveta (tento je produkovaný a patrí každému a nikomu) sa odvíja diferenciacia v chápaní slobody v BaČ, ktorej druhý pól – pôvodnú uvoľnenosť a nezaistenosť existencie bude M. Heidegger vo svojich nasledujúcich prácach akcentovať čoraz viac, až sa mu otázka slobody v zmysle vlastného alebo nevlastného uchopovania tejto základnej potenciality nebude javiť podstatnou, iba ak ešte stále zavádzajúcou.

Človek je teda slobodný ako vrhnutý – je uvoľnený (o-slobodený) do existencie ako neustálej voľby svojich možností a zároveň je slobodným ako voliaci svoje možnosti z porozumenia svojho najvlastnejšieho „môcť byť“ a je neslobodný, ako rozumejúci si a rozhodujúci sa podľa verejných ponúk, ktoré nemôžu zohľadniť jedinečné podmienky a parametre vždy fakticky situovaného človeka. A práve preto, že je človek bytostne slobodný pre slobodu, môže byť aj neslobodný (10). Sloboda v druhom, už odlišenom zmysle – stále však v nešpecifikovanej väzbe na pôvodnú uvoľnenosť ľudského súcna k (už) jeho možnostiam – stojí takto proti neslobode existovania z porozumenia, ktoré zastiera „vlastnosť“, možnosť vidieť a voliť seba samého zo svojho najvlastnejšieho „môcť byť“. Nesloboda je tu prekrytím osobného neosobným porozumením svetu aj sebe samému.

Fenoménom, ktorý významne poukazuje k slobode a ďalej ju vysvetľuje je aj fenomén smrti. Heidegger chápe človeka v jeho existencii ako bytie k smrti. Smrť ako nemožnosť akéhokolvek vzťahovania sa k sebe samému, k svetu, ako nemožnosť existencie, je hraničnou existenciálnou možnosťou človeka. Heidegger ponúka originálnu definíciu smrti. V tomto jeho vymedzení je „*smrť jako konec pobytu nejvlastnější, bezveztažná, jistá a jako taková neurčitá, nepředstížitá možnost pobytu*“ (11). Bytie k smrti, podobne ako rozumenie a ďalšie fenomény základnej existenciálnej štruktúry bytia človeka vo svete je uskutočňované, žité, realizované vždy najprv a aj väčšinou v neosobnom a nevlastnom spôsobe. Nepôvodnosť vo vzťahu k smrti je potom taktiež, tak ako všetko, za čo preberá „zodpovednosť“ ono neosobné, nepochopením, či zakrytosťou „vlastnosti“ tejto možnosti. Pre Heideggera smrť ako možnosť celkovej nemožnosti ostatné existenciálne štruktúry a funkcie predbieha. Pôvodne je prítomná v každej voľbe, je hranicou každej konkrétnej voľby a dáva tak existencii identitu, hranice voči jej vonkajšku a tiež aj mieru pri jej realizácii človekom. Takto výslovne a uvedomene uchopená vôbec umožňuje vzťah človeka k jeho bytiu ako vlastnému „môcť byť“, s dôrazom na dôležitosť „vlastnosti“ onoho možnosťného charakteru ľudského bytia. Ako slobodný je človek v neprestajnom a výslovnom vzťahu k tejto poslednej možnosti. Ako slobodný je človek konečným bytím k smrti.

V existenciálnom priestore podľa M. Heideggera teda možno existovať dvoma spôsobmi: vlastným (autentickým uchopovaním uvoľnenosti k možnostiam) a nevlastným (neautenticky realizovanou slobodou byť). Existenciálna analýza tak v istom zmysle pri každom z fenoménov, ktoré zviditeľňuje, tematizuje a analyzuje opisuje a rozvíja aj akúsi ontológiu cesty ku slobode. Zjednodušene: čo sa týka fenoménu smrti, vlastné a výslovne bytie k smrti nazýva Heidegger predbiehajúcim bytím k smrti. Smrť je v ňom prítomná v každom okamihu (12), ale v nijakom prípade nemožno takúto jej fakticitu zamieňať s fenoménom morbidity, ktorý nepostihuje „vlastnosť“ smrti ani okrajovo. Smrť je skutočnou a jedinou hranicou každej voľby. Takýto spôsob existovania v hraničnej možnosti, na hraniciach existencie, uvedomujúc si jej neprenosnosť a „vlastnosť“ umožňuje pôvodný vzťah človeka k jeho celkovému „môcť byť“ a takto realizovaný je základom sebazískavania z nevlastného, k slobodnému vzťahu voči vlastnému bytiu.

Človek je vrhnutý, uvoľnený pre svoje „môcť byť“. Existencia je realizáciou tejto základnej slobody. V chápaní problému slobody ako vzťahovania sa k najvlastnejšiemu „môcť byť“ je podstatné „kto“ alebo „čo“ kladie možnosti ako možnosti existencie (13). Ak na otázku „kto“ je vlastne človek, odpovieme vyjadrením: bytie

sebou samým alebo seba samého, je ono „kto“ podľa Heideggera najprv a väčšinou skôr akési „čo“ – neosobné „ono sa“. Neurčité „ono sa“ najprv a väčšinou seba samého v uchopení možností ako vlastných predbieha a nahrádza. Vlastný, autentický spôsob voľby svojho „môcť byť“ znamená, že si človek svoje možnosti volí sám, opúšťa tak interpretačnú nadvládu verejného porozumenia možnostiam ľudskej existencie. Návrat k sebe samému, takému, ktoré rozumie sebe i svetu zo svojho najvlastnejšieho „môcť byť“ nazýva Heidegger doháňaním voľby.

Nezanedbateľným pre chápanie slobody v oboch zmysloch je špecifický charakter bytia človeka, ktorý Heidegger opäť počíta do bytostnej štruktúry pôvodnej vrhnutosti, uvoľnenosti človeka k svojmu bytiu a jeho možnostiam. Ak je človek vždy už voliaci a rozhodujúci sa, existuje tak, že isté možnosti prijíma, uskutočňuje a iné odmieta, nevolí. To ale znamená, že do jeho bytostnej štruktúry neustále patrí nielen pozitivita (bytie) zvolenej, ale aj negativita (nebytie) ostatných nezvolených možností – vlastných aj nevlastných.⁽¹⁴⁾ Dôvodom tejto negativity je práve vrhnutosť, oná uvoľnenosť, ktorou je človek vydaný do bytia na spôsob, ktorý je špecificky ľudský. Existencia, ako rozvrhovanie sa do vrhutej, uvoľnenej možnosti k sebe samému, je bytostne poznačená touto základnou a všadeprítomnou negativitou. Pôvodnou a neodôvodniteľnou príčinou možnej neautenticity existovania je teda sloboda, do ktorej je ľudské súcno vo svojom bytí vrhnuté, uvoľnené. Pôvodná sloboda zahŕňa v sebe základnú negativitu, ktorá patrí k základnej bytostnej štruktúre pobytu. Sloboda ako „vlastnosť“ (autenticita) je zakotvená v slobode ako vrhnutosti, uvoľnenosti, ale jej napĺňanie spočíva vo výslovnej voľbe vždy len jednej možnosti – ako jednej jedinej. Takýto spôsob teda pre človeka znamená: niešť to, že si nezvolil a nemohol zvoliť aj zároveň možnosť inú. Sloboda ako „vlastnosť“ (autenticita) znamená prijatie konečnosti voľby a toto prijatie znamená neustále dobiehanie voľby, ktorým pobyt sebazískava z interpretácií neosobného „ono sa“, ktoré smrť aj nebytie v ich „vlastnom“ zmysle neuchopujú. Ak je základná negativita základom pre sebazískavanie, autentickú realizáciu „k-sebevzťahu“, prestáva byť dôvodom pre upadanie pobytu do „nevlastnosti“ (neslobody ako neautenticity). Pôvodne prítomná negativita a konečnosť ľudskej existencie teda je základom pre autentické existovanie ako aj pre možnosti neslobodnej, neautentickej existencie.

Pojem slobody má u M. Heideggera v BaČ dva významy. Sloboda ako daná vrhnutosť, uvoľnenosť človeka do jeho najvlastnejšieho „môcť byť“ a sloboda v druhom význame, ktorej možná neprítomnosť – na rozdiel od pôvodnej uvoľnenosti, človeku neodňateľnej slobody – je zapríčinená človekom samým, ak nevolí autenticky svoje možnosti, ale sa nechá zastupovať v rozhodovaní alebo ani netuší, že koná neautenticky, nevlastne. Pojem slobody v zmysle vlastného, autentického existovania, volenia svojich možností, je zakotvený v pojme slobody ako vrhnutosti, uvoľnenosti do týchto možností. Autenticky slobodné existovanie je tak vlastnou pravdou o slobode človeka, je ontickým potvrdením ontologickej nevyhnutnosti slobody ako vrhnutosti, uvoľnenosti. Prvý pojem slobody nemá svoj náprotivok – človek je slobodný existovať, ale existovať môže slobodne alebo neslobodne.

Sme teda slobodní a môžeme to aj potvrdzovať v každej voľbe, ktorú vykonáme. Nie je to ľahké, pretože každá voľba je hneď alternovaná aj jej nevlastným spôsobom, ktorý ak aj má svoj pragmatický aspekt, sugestibilita, ktorou pôsobí, núti ľudí prijímať jej alternácie nekriticky a po väčšinu času úplne automaticky. Miera, do akej je človek slobodný je teda určovaná nevyhnutnosťou bytostnej limitovanosti ľudského bytia a osobným zápasom o čo najvlastnejšie realizovanie sa v týchto medziach.

Poznámky

(1) Citujeme všade podľa českého prekladu *Bytí a čas*, Oikouméné, Praha 1996. V ďalšom texte uvádzame už len skratku BaČ.

(2) BaČ, s. 29. Pojem pobytu (v nemeckom origináli *Dasein*, teda doslova „bytie-tu“, ktorýžto tvar akcentuje fakticitu, vrhnutosť pobytového súcna, ktorým sme, teda ono „byť tu a teraz“, v takejto a nie inej existenciálnej situácii) v danom kontexte stotožňujeme s pojmom človek.

(3) Heidegger odlišuje pobyt ako pobytové súcno od súcna výskytového, ktorým sú kameň, rastlina, zvieratá. Z logiky neskoršieho výkladu potom vyplýva, že súcno, ktoré má charakter pobytu, teda v našej terminológii človek, má ontologickú prednosť ako súcno, ktorému v jeho bytí ide o toto bytie (porov. BaČ, s. 59). Na tento fakt cieľi aj nami zvolený termín k-sebevztiahnutosti či k-sebe-vzťahu (pozri aj pozn. 5).

(4) Pozri predošlú poznámku.

(5) Je potrebné podčiarknuť, že tento pojem *k-sebevztahu* treba ponímať čisto ontologicky, teda v súvislosti s pýtaním sa na zmysel bytia človeka (a bytia vôbec), a nie onticky ako vzťah súcna k svojmu obrazu, teda v nijakom prípade nie ako vzťah dvoch výskytových súcien. Termín starosť, ktorý Heidegger detailnejšie rozpracúva v § 39-44 (BaČ, s. 209-260), plne vystihuje túto zmenenú situáciu, kedy nie je možné katalogizovať

akési vágne charakteristiky človeka (povedzme tradične ako „rozumného živočícha“, „homo sapiens“ alebo ako bytosti vybavenej určitými psychobiologickými vlastnosťami), ale kedy je nutné pojmovo uchopovať výlučne *spôsob jeho bytia*. K tomuto pozri § 25, s. 140-143.

(6) BaČ, s. 176.

(7) Treba ihneď dodať a predoslať, že pojem (ontologického pred)porozumenia bytiu koreluje s iným pojmom, totiž pojmom rozpoloženia či nálady. (Pozri § 40, s. 212-219). Inak povedané, každé rozumenie je naladené a každá nálada je rozumejúca. Je potom už trochu inou otázkou, ktoré rozpoloženie (nálada) je pre porozumenie bytia „najvhodnejšie“, ktoré naladenie otvára svet a bytie najplnšie. Odpoveď BaČ sa zhoduje s odpoveďou zo state *Co je metafyzika?*. Je to nálada úzkosti: „*Existenciální totožnost odemykání a odemykaného – totiž taková, že v odemykaném je odmečen svět jako svět, bytí ve´ jako jednotlivé, ryzí vržené ´moci být´ - činí zřejmým, že ve fenoménu úzkosti se tématem interpretace stalo rozpoložení v jistém smyslu význačné*“ (BaČ, s. 217).

(8) BaČ, s. 162.

(9) Rozlíšenie vlastného a nevlastného, resp. autentického a neautentického modu existencie určuje rytmus mnohých pasáží Bytia a času, pričom všade, ak vyjmeme zo svojej pozornosti občasné kvázi (či formálne) morálne výzvy k autenticite ako odhodlanému a uvoľnenému bytiu k smrti, vidno, že základné fundamentálne-ontologické charakteristiky platia pre obidva tieto spôsoby bytia, len v inej intenzite či v inej konkretizácii. V každom prípade najucelenejšie rozборы tejto zásadnej diferencie medzi bytím sebou ako autentickým k-sebevzťahom a neurčitým „ono sa“ ako k-sebevzťahom neautentickým poskytuje § 27 (s. 152-156), kde sa napríklad dočítame, že „*neurčité ´ono se´ je existenciál a patří jako původní fenomén k pozitivní struktuře pobytu*“ (s. 155) alebo, v istej opozícii k tomuto zisteniu, že neutrum „ono sa“ svojím pôsobením „rozvíjí ... svou vlastní dikaturu. Líbí se nám a baví nás to, co se líbí; čteme, sledujeme a posuzujeme lietarturu a umění tak, jak se čte a jak se posuzuje; ale také se „z davu“ stahujeme, jak se to obvykle dělá...“ (s.152-153).

(10) Táto myšlienková figúra (t.j. *len preto, že pôvodne existuje +x, môže jestvovať aj -x*) patrí k Heideggerovým obľúbeným. Pri jej rozvíjaní operuje pojмами ako „privatívny modus“, poprípade „fundovanosť jedného fenoménu v inom, pôvodnejšom“. Pozri napr. rozlíšenie medzi vnútročasovosťou a dejinnosťou na jednej strane a vulgárnym ponímaním času na strane druhej, ktoré je analyzované v záverečnej, 6. kapitole BaČ (s. 437-471).

(11) BaČ, s. 288. Na inom mieste svoju definíciu modifikuje na „možnosť absolútnej nemožnosti pobytu“. Akokoľvek je možné kritizovať vehemnetný dôraz na konečnosť ľudskej existencie, ktorá tu nepochybne zaznieva, nedá sa prehliadnúť podivuhodná pozitivita heideggeriánskeho pojmu smrti, a to práve v uchovaní jej možnosťného charakteru. Teda jednak toho, čo vyznačuje existenciu ako takú v jej „rozpriahnutosti“ medzi narodením a práve smrťou (k tomu pozri § 72, s. 406-411), ako aj toho, o čo nám ide v tomto našom príspevku: slobody.

(12) „...smrt je možná každým okamžikom“ (s. 288). Alebo tiež citácia z textu Jana z Žatce (*Oráč z Čech*, Vyšehrad 1985): „Jakmile člověk nabude života, ihned je s dostatek stár, aby zemřel“ (s. 275).

(13) Hľadanie „kto“ nie je však hľadním subjektu či subjektivity. Pojem pobytu sa nekryje s pojmom cogito v kareziánskom, ani v husserliánskom zmysle. Heidegger na to nepriamo i vlastne výslovne upozorňuje v §25 (s. 140-143).

(14) Heidegger to formuluje aj tak, že naše bytie vo svete je prestúpené negativitou. Avšak v tomto výroku necíťme ani náznak tragizmu. Negativita ako nezvolenie iných možností než práve tejto je faktom, ktorý charakterizuje pobytovú existenciu ako kontinuum volieb, či už ide o voľbu medzi autenticitou a neautenticitou („každý pobyt ... musí sám sebe teprve najít“ (s. 155) = zvoliť si autentický modus bytia), alebo o praktické rozhodnutie sa pre tú či onú životnú možnosť.